

TIJORAT BANKLARINING UZOQ MUDDATLI MOLİYALASHTIRISHGA TAYYORLIGINI BAHOLASH METODIKASI

Sulaymanov Akrom Isamiddinovich

G.V. Plekhanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universitetining Toshkent filiali, iqtisodiyot fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasiga talabgor

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22280778>

Annotatsiya. Maqolada tijorat banklarining uzoq muddatli moliyalashtirishni jalb etishga tayyorligini baholash metodikasi taklif etilgan. Metodika moliyaviy barqarorlik, aktivlar sifati, likvidlik va resurslar tarkibi, bozor tayyorligi hamda moliyaviy xavflarga chidamlilikdan iborat beshta blok va 24 ta ko'rsatkichni birlashtiradi. Chegaraviy normallashtirish, cheklovchi mezonlar va 85,0 foizlik axborot to'liqligi qoidasi qo'llanilgan. Ochiq ma'lumotlarga asoslangan dastlabki indeks to'qqizta bankda sinovdan o'tkazilib, moliyaviy instrumentlarni bankning real tayyorlik darajasiga muvofiq tanlash imkoniyati asoslangan.

Kalit so'zlar: tijorat banki, uzoq muddatli moliyalashtirish, tayyorlik indeksi, likvidlik, kapital yetarliligi, bozor tayyorligi, xedjirlash, Toshkent xalqaro moliya markazi.

Аннотация. Предложена методика оценки готовности коммерческих банков к привлечению долгосрочного финансирования. Она объединяет 24 показателя в пяти блоках: финансовая устойчивость, качество активов, ликвидность и структура ресурсов, рыночная готовность, устойчивость к финансовым рискам. Используются пороговая нормализация, ограничивающие критерии и правило 85-процентной полноты информации. Предварительный индекс апробирован на открытых данных девяти банков Узбекистана и позволяет дифференцировать выбор финансовых инструментов в зависимости от фактической готовности банка.

Ключевые слова: коммерческий банк, долгосрочное финансирование, индекс готовности, ликвидность, достаточность капитала, рыночная готовность, хеджирование, Ташкентский международный финансовый центр.

Abstract. The paper proposes a methodology for assessing commercial banks' readiness to attract long-term financing. It combines 24 indicators in five blocks: financial stability, asset quality, liquidity and funding structure, market readiness, and resilience to financial risks. Threshold normalization, limiting criteria, and an 85.0% data completeness rule are applied. A preliminary index based on public data was tested on nine banks in Uzbekistan, supporting a differentiated choice of financial instruments according to each bank's actual readiness.

Keywords: commercial bank, long-term financing, readiness index, liquidity, capital adequacy, market readiness, hedging, Tashkent International Financial Centre.

Kirish

Jahon bank amaliyotida uzoq muddatli moliyalashtirishning barqarorligi faqat jalb etilgan resurs hajmi bilan emas, balki uning muddati, qiymati, valyutasi, qayta moliyalashtirish ehtimoli va kreditorlar konsentratsiyasi bilan belgilanadi. Ulgurji resurslarning beqarorligi bankni foiz stavkalarini oshirishga yoki kredit muddatlarini qisqartirishga majbur qilishi mumkin; natijada investitsiya va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish imkoniyati cheklanadi [3. 2025:B.1-5]. Xalqaro empirik tadqiqotlarda ham qisqa va uzoq muddatli resurslarning likvidlik yaratish hamda kredit faolligiga ta'siri bir xil emasligi ko'rsatilgan [2. 2022:B.1453-1460].

O'zbekiston bank tizimida ushbu masala uzoq muddatli kreditlashning yuqori ulushi va uni qoplaydigan barqaror bozor manbalarining nisbatan cheklanganligi bilan dolzarbdir. Muallif hisob-kitoblariga ko'ra, 2026-yil boshida uzoq muddatli kreditlar 531,8 trln so'mni yoki jami kredit portfelining 88,0%ini tashkil etgan, ularning kapital va bevosita aniqlanadigan barqaror manbalar bilan qoplanishi 64,2%dan oshmagan, tarkibiy tafovut esa 190,5 trln so'mga yetgan. Uzoq muddatli manbalar bank tizimi majburiyatlarining qariyb 26,1%ini tashkil qilgan holda, chiqarilgan qarz qimmatli qog'ozlari va subordinatsiyalangan majburiyatlar ulushi 6,2%dan oshmagan [4. 2026]. Bu holat bankning kapital bozoriga chiqishidan oldin uning nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlarini, balki bozor infratuzilmasi va xavflarni boshqarish salohiyatini ham kompleks baholash zarurligini ko'rsatadi.

Toshkent xalqaro moliya markazini shakllantirish bank obligatsiyalari, sindikatsiyalashtirish kreditlar, yashil instrumentlar, sukuk va institutsional investorlar mablag‘larini jalb etish uchun yangi imkoniyat yaratadi. Biroq yangi institutning mavjudligi bankning avtomatik ravishda xalqaro kapitalga tayyorligini anglatmaydi. Bank kapitali va likvidligi yetarli, aktivlari sifatli, moliyaviy hisobotlari shaffof, kredit reytingi va qarz bozori tajribasi mavjud, valyuta hamda foiz xavflari boshqariladigan bo‘lishi kerak. Shu sababli tadqiqotning maqsadi tijorat bankining uzoq muddatli moliyalashtirishni jalb etishga tayyorligini yagona integral ko‘rsatkich orqali baholaydigan, zaif omillarni aniqlaydigan va mos moliyaviy instrumentni tanlashga xizmat qiladigan metodikani ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot metodikasi

Tadqiqotda bankning uzoq muddatli moliyalashtirishga tayyorligi uning bir yildan ortiq muddatga zarur hajm va valyutada resurs jalb etishi, bunda kapital va likvidlik me‘yorlarini buzmasligi, moliyalashtirish qiymati va qayta moliyalashtirish xavfini maqbul darajada saqlashi imkoniyati sifatida talqin qilinadi. Mazkur tushuncha oddiy likvidlik bahosidan kengroq bo‘lib, bankning investorlar talablariga javob berish, axborotni ochiq qilish, reyting va emissiya jarayonlarini tashkil etish hamda xatarlarni xedjirlash qobiliyatini ham qamrab oladi. Xedjirlash - valyuta kursi yoki foiz stavkasi o‘zgarishidan kelib chiqadigan zarar ehtimolini qarama-qarshi moliyaviy bitimlar orqali cheklash usulidir.

Mualliflik integral indeksi beshta blok va 24 ta ko‘rsatkichdan tashkil topgan. Bloklar vazni ko‘rsatkichning qarzga xizmat ko‘rsatish qobiliyatiga bevosita ta’siri, tartibga soluvchi ahamiyati va ma’lumotni tekshirish imkoniyati bo‘yicha ekspert ranjirlash asosida belgilangan. Indeksning umumiy ko‘rinishi quyidagicha:

$$I_{UTM} = \sum_{j=1...5} W_j \times B_j = \sum_{i=1...24} w_i \times z_i$$

Bu yerda I_{UTM} - uzoq muddatli moliyalashtirishga tayyorlik integral indeksi; B_j - j-blok bahosi; W_j - blok vazni; z_i - i-ko‘rsatkichning normallashtirilgan qiymati; w_i - ko‘rsatkich vazni. Vaznlar yig‘indisi 1,000 ga teng bo‘lib, ularni $\pm 10,0\%$ doirasida o‘zgartirish orqali natijaning sezgirliги tekshiriladi.

1-jadval. Integral indeksning bloklari va tarkibi

Blok va vazn	Asosiy ko‘rsatkichlar
Moliyaviy barqarorlik - 0,25	Regulyativ kapital yetarliligi, birinchi darajali kapital, aktivlar rentabelligi (ROA), kapital rentabelligi (ROE), sof foiz marjasi.
Aktivlar sifati - 0,20	Muammoli kreditlar ulushi, rezervlar bilan qoplash, yirik kredit xatarlari konsentratsiyasi, tarmoq diversifikatsiyasi.
Likvidlik va resurslar tarkibi - 0,25	Likvidlikni qoplash koeffitsiyenti (LCR), sof barqaror moliyalashtirish koeffitsiyenti (NSFR), uzoq muddatli majburiyatlar, muddatlar tafovuti, manbalar konsentratsiyasi.
Bozor tayyorligi - 0,15	Xalqaro kredit reytingi, obligatsiya chiqarish tajribasi, axborotni ochiq qilish sifati, MHXS/IFRS auditi, xalqaro moliya institutlari bilan aloqalar.
Moliyaviy xavflarga chidamlilik - 0,15	Ochiq valyuta pozitsiyasi, foiz xavfi, qayta moliyalashtirish xavfi, stress-test natijalari, xedjirlash instrumentlaridan foydalanish.

Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Ko‘rsatkichlar turli o‘lchov birliklariga ega bo‘lgani sababli ular 0 dan 1 gacha bo‘lgan yagona shkalaga keltiriladi. Chegaraviy normallashtirish - ko‘rsatkichni tanlanmadagi eng katta va eng kichik qiymatga emas, oldindan belgilangan maqsadli daraja T_i va kritik chegara C_i ga nisbatan baholash usulidir. Stimulyator, ya’ni qiymati oshishi tayyorlikni kuchaytiradigan ko‘rsatkich uchun maqsadli darajaga yetilganda $z_i=1$, kritik chegaradan past bo‘lganda $z_i=0$ bo‘ladi. Destimulyator, ya’ni qiymati oshishi tayyorlikni pasaytiradigan ko‘rsatkichda esa baholash teskari tartibda amalga oshiriladi. Masalan, kapital yetarliligi va NSFR stimulyator, muammoli kreditlar ulushi va manbalar konsentratsiyasi destimulyator hisoblanadi.

Metodikada kritik kamchiliklarni ikkinchi darajali ko'rsatkichlarning yuqori bahosi bilan yashirib qo'yishga yo'l qo'ymaydigan cheklovchi mezonlar qo'llanadi. Kapital yetarliligi, birinchi darajali kapital, LCR yoki NSFR bo'yicha majburiy me'yor buzilsa, ochiq valyuta pozitsiyasi limiti oshsa, Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo'yicha auditdan o'tgan hisobot mavjud bo'lmasa yoki bazaviy stress ssenariyda asosiy me'yorlar buzilsa, bank yuqori tayyorlik guruhiga kiritilmaydi. Ikki va undan ortiq cheklovchi mezon mavjud bo'lsa, yakuniy tasnif past tayyorlik darajasi bilan cheklanadi. Basel III doirasidagi NSFR uzoq muddatli aktivlar barqaror manbalar bilan qoplanishini baholovchi muhim ko'rsatkichdir [1. 2014:B.1-14].

Yakuniy indeks faqat kritik ko'rsatkichlar tasdiqlangan va umumiy vaznning kamida 85,0%ini qamrab olgan ma'lumotlar mavjud bo'lganda ishonchli deb hisoblanadi. Axborot to'liqligi qoidasi bankning muddati bo'yicha tafovutlari, yirik kreditorlar, foiz xavfi, stress-test va xedjirlash holati kabi ochiq hisobotlarda ko'pincha to'liq berilmaydigan ma'lumotlar yo'qligidan kelib chiqadigan noto'g'ri yuqori bahoni oldini oladi.

Natijalar va muhokama

Metodika O'zbekistonning to'qqizta tijorat banki ma'lumotlarida sinovdan o'tkazildi. To'liq I_UTM ichki boshqaruv va nazorat hisobotlarini talab qilgani sababli ochiq aprobatsiya uchun kapital/aktivlar, muammoli kreditlar, kreditlar/depozitlar nisbati, reyting, qarz chiqarish tajribasi, MHXS/IFRS hisoboti va xalqaro moliya institutlari bilan aloqalardan foydalanadigan dastlabki tashqi indeks shakllantirildi. Uning moliyaviy koeffitsiyentlari vazni 70,0%, bozor parametrlari vazni 30,0%ni tashkil etdi:

$I_DT = 0,25Z_kapital + 0,25Z_NPL + 0,20Z_kredit/depozit + 0,15Z_reyting + 0,15Z_bozor$

2-jadval. Banklar tayyorligining dastlabki tashqi bahosi

Bank	I_DT	Dastlabki guruh
Ipak Yo'li Bank	0,90	Yuqori
Hamkorbank	0,84	Yuqori
Ipoteka-bank	0,83	Yuqori
Kapitalbank	0,80	Yuqori
O'zmilliybank	0,73	Yetarli
Asakabank	0,69	Yetarli
Agrobank	0,68	Yetarli
O'zsanoatqurilishbank	0,67	Yetarli
Mikrokreditbank	0,65	Yetarli

Manba: muallif hisob-kitoblari.

Natijalar banklarning tashqi kapitalga chiqish imkoniyati bir xil emasligini ko'rsatdi. Yuqori dastlabki tayyorlikka ega banklar ichki stress-test ijobiy natija bergan taqdirda sindikatsiyalashgan kreditlar, ichki yoki xalqaro obligatsiyalar, subordinatsiyalangan resurslar va mavzuli instrumentlardan kengroq foydalanishi mumkin. Yetarli tayyorlik guruhidagi banklarda esa bozor qarzlarini xalqaro moliya institutlarining maqsadli kredit liniyalari, ta'minlangan instrumentlar hamda majburiyatlar muddatini bosqichma-bosqich uzaytirish bilan uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq. Shunday qilib, indeks bir xil instrumentni barcha banklarga tavsiya qilish amaliyotidan bankning real imkoniyatlariga mos differensial yondashuvga o'tishni ta'minlaydi.

Mikrokreditbank misolida dastlabki indeks 0,65 bo'lib, yetarli tayyorlik guruhiga mos kelgan. Asosiy cheklovlar kreditlar/depozitlar nisbatining 208,5% va muammoli kreditlar ulushining 4,4% darajasida ekanligi bilan bog'liq. Ushbu ko'rsatkichlar bank likvidligi avtomatik ravishda buzilganini anglatmaydi, chunki passivlarda kapital, xalqaro moliya institutlari liniyalari va boshqa nedepozit manbalar mavjud. Biroq ular qayta moliyalashtirishga bog'liqlikni, kredit portfeli sifatini va majburiyatlar muddatini chuqurroq tahlil qilish zarurligini bildiradi. Shu sababli mazkur bank uchun xalqaro obligatsiyani

muddatidan oldin ommaviy joylashtirishdan ko‘ra maqsadli kredit liniyalari, kafolatlangan va ta‘minlangan moliyalashtirish hamda islomiy instrumentlarni bosqichma-bosqich joriy etish ustuvor hisoblanadi.

Indeksdan qo‘shimcha prudensial me‘yor sifatida emas, balki erta ogohlantirish va boshqaruv qarorini tayyorlash vositasi sifatida foydalanish taklif etiladi. Prudensial me‘yor - bank tizimi barqarorligini saqlash uchun tartibga soluvchi organ belgilaydigan majburiy moliyaviy talabdir. Mualliflik indeksi esa mavjud majburiy talablarni almashtirmaydi; u bankning kapital bozoriga chiqishdan oldingi zaif jihatlarini ko‘rsatadi. Hisob-kitobni yiliga kamida bir marta va har bir yirik qarz bitimidan oldin aktivlar va passivlarni boshqarish, risk-menejment, g‘aznachilik, moliyaviy hisobot va xalqaro hamkorlik bo‘linmalari ishtirokida amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Amaliy jihatdan yakuniy indeks bilan birga 0,5 dan past baholangan ko‘rsatkichlar bo‘yicha cheklovlar xaritasi tuzilishi lozim. Mazkur xarita kapitalni mustahkamlash, muammoli kreditlarni kamaytirish, moliyalashtirish manbalari konsentratsiyasini pasaytirish, majburiyatlar muddatini uzaytirish, MHXS/IFRS bo‘yicha hisobotni takomillashtirish, reytingni oshirish yoki xedjirlash siyosatini joriy etish kabi aniq choralarni belgilaydi. Toshkent xalqaro moliya markazi doirasida banklar uchun “yagona darcha” tamoyili asosida bitim tayyorlash infratuzilmasi, standart moliyaviy anketa va raqamli ma‘lumotlar to‘plamini yaratish ushbu metodikaning amaliy samaradorligini oshiradi [5. 2026].

Xulosa

Taklif etilgan metodika tijorat bankining uzoq muddatli moliyalashtirishga tayyorligini alohida koeffitsiyentlar yig‘indisi sifatida emas, balki kapital, aktivlar sifati, likvidlik, resurslar tarkibi, bozor infratuzilmasi va xavflarni boshqarishning o‘zaro bog‘langan tizimi sifatida baholaydi. Besh blok va 24 ta ko‘rsatkich, chegaraviy normallashtirish, cheklovchi mezonlar va 85,0 foizlik axborot to‘liqligi qoidasi baholashning diagnostik aniqligini oshiradi.

Metodikani Markaziy bankning strategik tahlil va erta ogohlantirish amaliyotiga, tijorat banklarining uch yillik uzoq muddatli moliyalashtirish strategiyasiga hamda Toshkent xalqaro moliya markazining investorlar bilan bitimlarni tayyorlash jarayoniga integratsiya qilish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv barqaror resurslar ulushini oshirish, qayta moliyalashtirish xavfini kamaytirish va O‘zbekiston iqtisodiyotidagi investitsiya, infratuzilma, yashil, ijtimoiy hamda tadbirkorlik loyihalarini uzoq muddatli bank mablag‘lari bilan ta‘minlash imkoniyatini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: The Net Stable Funding Ratio. Basel: Bank for International Settlements, 2014. 17 p.
2. Kladakis G., Chen L., Bellos S.K. Wholesale Funding and Liquidity Creation. Review of Quantitative Finance and Accounting. 2022. Vol. 59. P. 1453-1499.
3. Müller C., Ossandon Busch M., Sarmiento M., Pinzon-Puerto F. Fragile Wholesale Deposits, Liquidity Risk, and Banks’ Maturity Transformation. Basel: Bank for International Settlements, 2025. No. 1263. 51 p.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2026-yil 1-yanvar holatiga tijorat banklarining asosiy ko‘rsatkichlari. Toshkent, 2026. URL: <https://cbu.uz/en/statistics/bankstats/3326280/>.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 30-martdagi “Toshkent xalqaro moliya markazini tashkil etish to‘g‘risida”gi PF-48-son Farmoni. Toshkent, 2026.